

سنجش الگوی پراکنده‌رویی و شناسایی حوزه‌های عمل توسعه درونی شهر (نمونه موردی: شهر اهواز)

محمود آروین**، احمد پورا احمد***، سعید زنگنه شهرکی****

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۴/۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۵/۶/۱

چکیده

هدف از این پژوهش سنجش الگوی پراکنده‌رویی و شناسایی حوزه‌های عمل توسعه درون‌زا در شهر اهواز می‌باشد. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر منابع اسنادی و کتابخانه‌ای است. جهت سنجش پراکنده‌رویی در شهر اهواز ابتدا با استفاده از داده‌های مربوط به مساحت و جمعیت در دوره‌های اخیر و پردازش آن‌ها، تغییرات فضایی-کالبدی شهر نشان داده شد. با استفاده از آمار فضایی (موران I، G عمومی (خوشه‌بندی زیاد/کم)، موران محلی، تحلیل لکه‌های داغ) نحوه پراکنش جمعیت بررسی گردید. بخش دوم پژوهش که مربوط به شناسایی حوزه‌های عمل توسعه درون‌زای در شهر اهواز بود با استفاده از داده‌های کاربری اراضی شهر اهواز بررسی گردید. نتایج آمار و مدل‌ها نشان داد که شهر اهواز از دهه ۱۳۳۵ تا زمان حاضر تغییرات فضایی-کالبدی وسیعی داشته است که منجر به شکل‌گیری الگوی پراکنده‌رویی در شهر شده است. همچنین بافت‌هایی که جهت توسعه درون‌زای شهر شناسایی شد شامل بافت فرسوده، بافت مخروبه، بافت حاشیه‌نشین، اراضی بایر و بافت‌های ناکارآمد شهری به ترتیب با مساحت ۱۱۰۱۰۹۶، ۶۸۰۵۹، ۲۰۵۱، ۵۷۷۳۰۳، ۲۳۲۳ و به تفکیک بافت‌های ناکارآمد شهری (کاربری‌های فرا شهری) شامل اراضی نظامی، زندان‌ها؛ اراضی صنعتی، قبرستان‌ها، اراضی انبار و پایانه به ترتیب دارای مساحت ۵۴۳۰۸۴، ۷۰۲۳، ۱۴۶۳۰۲۱، ۵۰۸۷، ۳۰۲۰۸۵ می‌باشد.

واژگان کلیدی

تغییرات فضایی-کالبدی، الگوی پراکنده‌رویی، توسعه درون‌زا، شهر اهواز، آمار فضایی

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران با عنوان بررسی پراکنده‌رویی شهری با تأکید بر توسعه درون‌زا (نمونه موردی: شهر اهواز) است.

E-mail: arvin.mahmood@ut.ac.ir

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران

E-mail: apoura@ut.ac.ir

*** استاد دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران

E-mail: saeed.zanganeh@ut.ac.ir

**** استادیار دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران

مقدمه

توسعه کالبدی و رشد جمعیتی شهرها تا پیش از چند دهه اخیر دارای افزایش هماهنگ و متعادل بود اما با بروز تحولات جدید، شهرها به سرعت تغییرات و دگرگونی‌هایی را پذیرفتند. این دگرگونی‌ها به صورت افزایش جمعیت و گسترش فیزیکی شهرها بوده است؛ اما در قالب این گسترش فیزیکی نیز تعادل برقرار نبوده است در حقیقت بین کاربری‌های شهری و اختصاص زمین و سرانه‌های شهری یک تناسب مناسب و معقولی برقرار نبوده است (مختاری ملک‌آبادی و قاسمی، ۱۳۹۱). در نیم قرن اخیر نه تنها در کشورهای توسعه یافته بلکه در کشورهای در حال توسعه نیز اتفاق افتاده است. این پدیده، گسترش فضایی بی‌رویه شهر به سمت نواحی حاشیه‌ای و بیرونی و به صورت توسعه کم تراکم و منفک است. از پیامدها و مشکلات پراکنش افقی بی‌رویه شهر می‌توان به از بین رفتن اجتماعات محلی، جدایی‌گزینی اجتماعی، افزایش هزینه زیرساخت‌ها و خدمات شهری، افزایش طول و فاصله سفرهای شهری، وابستگی بیشتر به استفاده از اتومبیل‌های شخصی در سفرهای شهری، تغییر کاربری زمین‌های مرغوب کشاورزی و باغات اطراف شهر، آلودگی هوا، تخریب و آلودگی منابع آب و... اشاره کرد که همه این محدودیت‌ها و مشکلات، موانعی در برابر دستیابی شهر به توسعه پایدار شهری می‌باشد (شیخی و همکاران، ۱۳۹۲). شهرهای ایران همانند اکثر شهرهای جهان به‌ویژه شهرهای در حال توسعه با این مسئله (پراکنده رویی) گرفتار شده‌اند. توسعه فیزیکی و رشد جمعیتی شهرهای ایران تا چند دهه پیش روند افزایشی هماهنگ و متعادلی داشته است. تحولاتی که در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی صورت گرفته، رشد و توسعه فضایی شهرها را به شدت تحت تأثیر قرار داده است (قرخلو و همکاران، ۱۳۹۰). در پاسخگویی به رشد سریع و پراکنده شهر، مفاهیم و رویکردهای متفاوتی برای توسعه آبی مطرح شده است که با ظهور پارادایم توسعه پایدار و ورود آن به حوزه برنامه‌ریزی شهری، رشد و توسعه شهرها به صورت هوشمند مورد توجه قرار گرفته است؛ و توسعه درونی شهر به عنوان جزء اصلی رشد هوشمند و سیاستی کارا در مقابل رشد پراکنده شهرها، مطرح گردید (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۴). در کشور ایران نیز طی سال‌های اخیر بازنده سازی، بهسازی، نوسازی و بازسازی بافت‌های فرسوده، استفاده از عرصه‌های نیازمند بهسازی و نوسازی، اراضی بایر و حذف و انتقال کاربری‌های مزاحم (صنعتی، نظامی و...) به منظور فراهم ساختن امکان توسعه میان‌افزاری شهرها در دستور کار وزارت مسکن و شهرسازی قرار گرفته است. شهر اهواز مترو پل استان خوزستان در طی دهه گذشته به سه دلیل عمده دستخوش تغییرات جمعیتی و فضایی گسترده‌ای شده است: (۱) مرکزیت استانی (۲) تبدیل شدن به یک قطب عمده صنعتی در راستای اتخاذ سیاست ایجاد قطب رشد و (۳) برهم خوردن نظم شبکه شهری در نتیجه جنگ هشت‌ساله و از بین رفتن شهرهای عمده همکار (آبادان و خرمشهر) به سود توسعه همه‌جانبه این شهر. رشد و گسترش سریع شهر اهواز همانند دیگر شهرهای بزرگ کشور باعث بروز مشکلاتی زیادی در خود شهر و استان شده است. از مهم‌ترین مشکلات و نقاط ضعف ناشی از رشد سریع شهر می‌توان به ترافیک و تراکم جمعیت در مرکز شهر، توزیع نامناسب خدمات مقیاس محلی - ناحیه‌ای در سطح شهر (مراکز آموزشی در تمامی سطوح در حوزه‌های پیرامونی شهر توزیع مناسبی ندارد. مراکز درمانی در حوزه‌های جنوبی و شرقی شهر و مراکز فرهنگی به جز مرکز در تمامی شهر از توزیع نامناسبی برخوردار است)، کمبود شدید سرانه کاربری فضای سبز و فرهنگی در سطح شهر، استقرار سطوح گسترده صنایع سنگین و پادگان‌های نظامی در شهر اهواز، تداخل نامناسب فعالیت و سکونت در محلات مسکونی مجاور پهنه‌های کارکردی شهر (به‌ویژه صنایع سنگین و محورها و پهنه‌های اداری-خدماتی) اشاره کرد؛ بنابراین در این پژوهش با توجه به موارد ذکر شده سعی شده است دو هدف زیر را دنبال کند:

- سنجش الگوی پراکنده رویی در شهر اهواز
- شناسایی حوزه‌های اصلی و فرعی توسعه درونی به منظور محدود کردن گسترش کالبدی - فضایی در شهر اهواز

پیشینه تحقیق

در سطح جهانی پژوهش‌های انجام در رابطه با پراکنده‌رویی و استفاده از ظرفیت‌های درونی شهر می‌توان به لئو^۱ و همکاران (۲۰۱۴) که در مقاله‌ای تحت عنوان "عوامل بنیادی شکل‌گیری اراضی قهوه‌ای در شهرها و روستاهای چین" اراضی قهوه‌ای (Brownfield) در چین را با توجه به معیارهای مالکیت زمین، اندازه سایت، توزیع فضایی، دینفعان و... به دو قسمت اراضی قهوه‌ای شهری و اراضی قهوه‌ای روستایی تقسیم‌بندی کردند و همچنین چنگ^۲ و همکاران (۲۰۱۱) در مقاله‌ای با عنوان یک "روش یکپارچه به‌منظور بهبود برنامه‌ریزی توسعه مجدد اراضی قهوه‌ای در شهر شنزن چین" ابتدا اراضی قهوه‌ای با استفاده از مراحل شناسایی کردند و سپس با استفاده از معیارهای اراضی قهوه‌ای را اولویت‌بندی کرده‌اند و باهاتا^۳ و همکارانش (۲۰۱۰) در پژوهشی تحت عنوان "اندازه‌گیری پراکنده‌رویی شهری از طریق داده‌های آن‌ها از محدودیت‌های گوناگونی رنج می‌برند"، اشاره کرد.

همچنین در رابطه با این مقوله سلیمانی و همکارانش (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی پراکنده‌رویی شهری و ظرفیت‌های توسعه درونی شهر سقز" به این نتیجه رسیدند که شهر سقز دارای ظرفیت‌های درونی مانند بافت‌های و فرسوده و اراضی قهوه‌ای می‌باشند که جهت تأمین نیازهای شهر می‌توان از آن‌ها استفاده کرد. همچنین حجت شیخی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی پراکنده‌رویی شهر بروجرد و راهکارهای توسعه درونی آن" به این نتایج دست یافتند که شهر بروجرد امکان توسعه از درون را دارد و می‌توان با بهره‌گیری از بافت‌های فرسوده و اراضی ناکارآمد توسعه درونی را افزایش داد و مانع توسعه پراکنده و گسترش افقی شد و حسین حاتمی نژاد و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان "توسعه فضایی - کالبدی شهر ورزنه و ارائه راهبردهای توسعه آتی شهر" به این نتایج دست یافتند که توسعه شهری ورزنه در ابتدا به‌طور در طرف هسته اصلی شهر به‌صورت دایره‌ای رخ داده است، لیکن در مراحل بعدی، توسعه شهری به دلیل وجود زمین‌های کشاورزی در اطراف هسته اصلی ممکن نبوده و لذا شهر به‌صورت یک شهر موازی در طرف مقابل شهر فعلی رخ داده و همچنین نتایج نشان می‌دهد که برای توسعه آتی شهر حتی برای جمعیتی سه برابر جمعیت فعلی نیازی به گسترش محدوده شهری نیست و به دلیل پراکنده بودن شهر و ساختمان‌های خالی در محدوده شهری، پتانسیل توسعه در بعد ارتفاعی وجود داشته و نیز میزان زیادی زمین در داخل محدوده وجود دارد که پتانسیل توسعه را دارند.

مبانی نظری

پراکنده‌رویی شهری: شاید اولین نشانه‌های ظهور پراکنده‌رویی شهری و حومه‌نشینی را بتوان به اوایل قرن حاضر و طرح ایده باغ شهرهای ابنزرهاورد و رواج آن رجوع داد. هاوارد عقیده داشت که راه‌حل مسائل کلان‌شهرهای بزرگی چون ایجاد خوشه‌های از شهرهای جدید است که به‌واسطه ارتباطی عملکردی با شهر مرکزی پیوند خورده‌اند (طیبیان و اسدی، ۱۳۸۷). الگوی پراکنده‌رویی از دهه ۱۹۶۰، در گفتمان شهری به‌طور جدی مطرح شده و تا مدت‌های مدیدی به‌عنوان پدیده‌ای مختص شهرهای آمریکایی در نظر گرفته شده است که به خاطر وفور زمین‌های ارزان، ساخت بی‌رویه جاده‌ها و تولید بیش‌ازاندازه ماشین در این کشور رخ داده است؛ اما امروزه به پدیده‌ای جهانی تبدیل گردیده که بیشتر شهرهای کشورهای جهان و به‌خصوص کشورهای در حال توسعه با آن روبرو بوده است (Hutchison, 2010:766). پراکنده‌رویی نوعی توسعه بدون برنامه‌ریزی، کنترل نشده و اغلب با کاربری واحد است که اختلاط یا ترکیب عملکردی کاربری زمین در آن وجود ندارد یا به لحاظ عملکردی با کاربری‌های پیرامون مرتبط نیست. این نوع توسعه اغلب به شکل‌های متنوعی چون توسعه کم تراکم، نواری یا قطعی، پراکنده، جسته‌وگریخته و یا ایزوله دیده می‌شود. (طیبیان و اسدی، ۱۳۸۷) پراکنده‌رویی شهری بر مبنای شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی از قبیل رشد جمعیت، هزینه‌های سفر هرروزه، تغییر اشتغال و

1 Ying Liu
2 bahata
3 cheng

تغییر مالیات شهر تعریف گردیده است (Lucy and Phillips:2001). پراکنده رویی شهری در مطالعات قبلی با عباراتی مانند، پراکنش افقی شهر، اسپرال شهری، گسترش بی‌رویه شهر، خزش شهری، رشد افقی سریع شهر و... بیان شده است. پراکنش افقی شهری واژه‌ای است که در نیم‌قرن اخیر در قالب اصطلاح «اسپرال» در متون پژوهش‌های شهری وارد شده است. اسپرال یا پراکنش افقی اصطلاحی است به معنای رشد سریع و پراکنده نواحی کلان‌شهرها و حتی شهرهای کوچک که در برخی موارد تا نواحی روستایی کشیده است. همچنین به گسترش شهر در اطراف و حاشیه شهرها و به سمت روستاها، یا در طول بزرگراه‌ها و یا گسترش بی‌برنامه و کنترل نشده در سطح شهر نیز گفته می‌شود (احد نژاد روشتی و حسینی، ۱۳۹۰).

پراکنش افقی شهر ده ویژگی دارد که عبارتند از: ۱- گسترش نامحدود بیرونی، ۲- زیستگاه‌های تجاری و مسکونی کم تراکم ۳- گسترش‌های بسته‌وگریخته و منفک ۴- خرد شدن قدرت کاربری زمین در محله‌های کوچک، ۵- تسلط حمل‌ونقل بر وسایل نقلیه خصوصی شهری ۶- عدم برنامه‌ریزی متمرکز یا نظارت زمین ۷- توسعه تجاری به صورت خطی و طولانی، ۸- هرج‌ومرج‌های عظیم مالی در میان محله‌ها؛ ۹- تفکیک انواع کاربری‌های مختلف؛ ۱۰- تکا بر فرایند حذف و پیگیری مالی برای خانه‌سازی کم‌درآمد (قنواتی و همکاران، ۱۳۹۱).

توسعه درون‌زا (میان‌افزا): بحث توسعه میان‌افزا سال ۱۹۷۶، اولین بار در کنفرانس Habitat در کانادا مطرح می‌گردد (ارجمند عباسی، ۱۳۸۷: ۳۲) و سه سال بعد مفهوم توسعه میان‌افزا برای اولین بار در سال ۱۹۷۹ توسط انجمن املاک و مستغلات آمریکا رسماً تعریف و در راستای اهداف اقتصادی بکار گرفته شد (W.H.Hudnut, 2001: 1). در سال ۱۹۸۹ پس از برگزاری کنفرانس برانت لندن، گزارش WCED منتشر گردید که اولین سندی است که به‌طور روشن به توسعه پایدار اشاره می‌کند. یک سال بعد و متأثر از این سند گزارش سبز CEC در سال ۱۹۹۰ میلادی تهیه گردید و در سال ۱۹۹۳ میلادی دستور کار سران انتشار یافت. این اسناد که با محوریت موضوع توسعه پایدار تهیه شدند همگی متأثر از پارادایمی است که بعد از دهه ۷۰ مبنی بر توسعه درون‌زا شکل یافته است ولی هرکدام بخشی از این مفهوم را توسعه داده‌اند و آن را غنی ساخته‌اند. در طی این روند مفهوم توسعه میان‌افزا که قبل از توسعه پایدار مطرح می‌شود، تطور می‌یابد و تکامل پیدا می‌کند. توسعه میان‌افزا که در ابتدا در چارچوبی اقتصادی تعریف و تبیین می‌شود پس از درآمیختن با مفاهیم توسعه پایدار، به لحاظ زیست‌محیطی هم اهمیت پیدا می‌کند. هم‌اکنون از جمله مزایایی که برای توسعه میان‌افزا ذکر می‌شود، مزایای زیست‌محیطی و ارتقای شاخص‌های توسعه پایدار شهری است (Wiley&sons, 2006: 456).

توسعه درون‌زا به توسعه جدید در مناطق اولویت‌دار سرمایه‌گذاری و در زمین‌های خالی و متروکه درون نواحی ساخته‌شده جوامع موجود و درجایی که زیرساخت‌ها در آن مکان موجود هستند، اشاره دارد. درعین حال، تأکید توسعه درون‌زا بر احیاء و توسعه مجدد قطعات زمین در این‌گونه نواحی است (Kinietz, 2001: 4). سازمان حفاظت محیط‌زیست آمریکا توسعه درونی شهر را آنتی‌تزی در مقابل رشد پراکنده شهر مطرح کرده و بیان داشته است توسعه درونی نه‌تنها نواحی سبز اطراف شهرها را حفظ می‌کند بلکه سبب بهره‌مندی قسمت اعظم شهروندان از مزایای مجاورت (در کنار هم کردن در مقابل رشد پراکنده و گمنامی که از مشخصات کلان‌شهرهاست). انواع حمل‌ونقل و استفاده از زیرساخت‌های شهری می‌شود (صارمی، ۱۳۹۲).

مناطق و فضاهای مستعد توسعه: برای تعریف قطعه زمینی که بتوان آن را زمین میان‌افزا خواند، متغیرهای چندی دخالت دارند؛ اما به نظر می‌رسد که سه عامل در همه شرایط و وضعیت‌ها مشترک باشند:

- عامل اول، تعریف به زمین‌های خالی یا زمین‌های محدود می‌شود که در مدتی طولانی، کمتر مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند
- عامل دوم، به آن دسته از قطعه زمین‌های خالی و کم استفاده که در میان سطوح ساخته‌شده شهری محدود و محصورشده‌اند و توسعه نیافته‌اند، مربوط می‌گردد. بخشی از این سطوح به علت برنامه‌های ناموفق نوسازی شهری و یا تفکیک نامناسب زمین به وجود می‌آیند.

• عامل سوم، با ضرورت بهره‌مندی از خدمات و امکانات شهری همچون سیستم شبکه‌های آب، فاضلاب، برق و مانند این‌ها در محل مرتبط می‌شود. لازم به ذکر است که ظرفیت زیرساخت‌ها لزوماً نباید جوابگوی توسعه‌های جدید، مخصوصاً در مقیاس وسیع پروژه‌های دارای تراکم بالا باشد (رفیعیان و همکاران، ۱۳۸۹)

بافت‌های ناکارآمد شهری (اراضی قهوه‌ای): بافت ناکارآمد یعنی محوطه‌ای که به علت ویرانی، برنامه‌ریزی ناقص و معیوب، تسهیلات ناکافی یا نامناسب، وجود کاربری‌های آسیب‌رسان، وجود ساختارهای غیر ایمن یا ترکیبی از این عوامل، برای ایمنی، سلامت یا رفاه زیان‌آور است (صداقت رستمی و همکاران، ۱۳۸۹). طبق تعریف گروه کابرنیت اراضی قهوه‌ای عبارت‌اند از سایت‌هایی که از کاربری قبلی خود یا سایت‌های مجاور متأثر شده، متروکه و بدون استفاده هستند و ممکن است دارای مشکلات آلودگی آشکار و یا بالقوه باشند، به‌طور عمده در نواحی شهری قرار گرفته‌اند و نیازمند مداخله برای بازگرداندن آن‌ها به کاربری سودمند هستند (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۴)

تاکنون تعریف موردتوافقی از اراضی قهوه‌ای بیان نشده است در کشورها و زمینه‌های مختلف تعریف‌های متفاوتی بیان شده است. برای مثال گفتمان حقوقی امریکا بر آلودگی به‌عنوان جزء کلیدی اراضی قهوه‌ای تأکید دارد. در حالی که در انگلستان زمینه برنامه‌ریزی، سایت اراضی قهوه‌ای ممکن است هر سایت قبلاً برای یک هدف غیر روستایی توسعه یافته باشد. بحث‌ها در مورد تعاریف مختلف در اروپا و ایالات‌متحده با توجه به مقیاس و ماهیت اراضی قهوه‌ای است. در تعاریف اروپایی در رابطه با این سایت‌ها، دو تعریف مربوطه شامل آلمان و فرانسه می‌باشد. در آلمان ساختمان‌های درون شهر که مورد استفاده قرار نمی‌گیرند و نواحی که نیاز به توسعه مجدد و نوسازی دارند. باین‌حال، در فرانسه اراضی قهوه‌ای اشاره به فضای قبلاً توسعه یافته است که به‌طور موقت یا قطعاً رها شده و نیاز دارد که به برای استفاده در آینده اصلاح شود. از بحث و گفتگو در تعاریف مختلف ارائه شده در بالا، چند ویژگی مشترک از Brownfields می‌توان ارائه کرد که شامل:

- زمین قبلاً توسعه یافته؛
- واقع در منطقه شهری؛
- در حال حاضر رها شده؛
- نیاز به توسعه مجدد؛
- دارای مشکلات آلودگی واقعی یا قبلاً دچار شده به آلودگی (Cheng, et all., 2011).

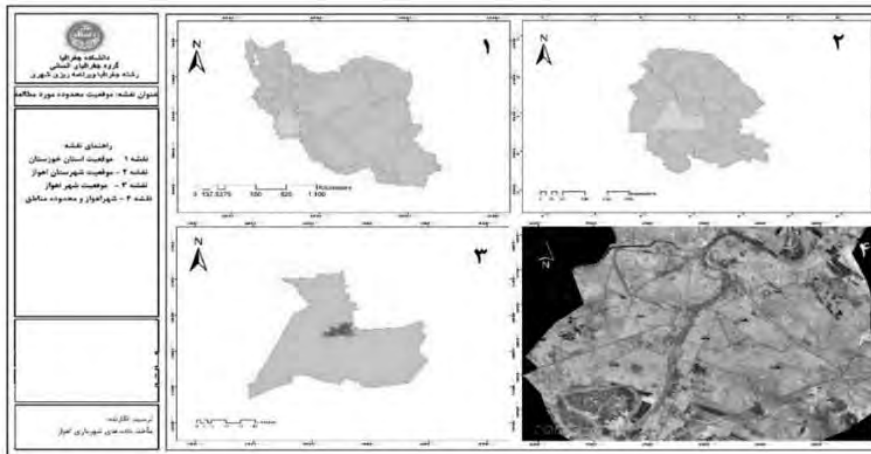
روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی است. داده‌های موردنیاز به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی و با مراجعه به سازمان‌های مدیریت شهری جمع‌آوری گردید. جهت سنجش پراکنده‌رویی در شهر اهواز ابتدا با استفاده از داده‌های مربوط به مساحت و جمعیت (بلوک آماری سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰) در دوره‌های اخیر و پردازش آن‌ها، تغییرات فضایی-کالبدی شهر نشان داده شد. با استفاده از آمار فضایی (موران G.I عمومی (خوشه‌بندی زیاد/کم)، موران محلی، تحلیل لکه‌های داغ) نحوه پراکنش جمعیت بررسی گردید. بخش دوم که شناسایی ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های درونی شهر می‌باشد بدین منظور با استفاده از تقسیم‌بندی حوزه‌های عمل توسعه درونی که سه حوزه اصلی (بهسازی و نوسازی بافت‌های مسئله‌دار شهری، اراضی خالی و توسعه نیافته و استفاده مجدد از بافت‌های ناکارآمد شهری (کاربری‌های فرا شهری) و ۹ حوزه فرعی (بافت فرسوده، بافت مخروبه، بافت حاشیه‌نشین، اراضی بایر، اراضی نظامی، اراضی صنعتی، زندان‌ها، قبرستان‌ها، اراضی پایانه و انبار) مبادرت به شناسایی این بافت‌ها و اراضی در محدوده شهر با استفاده از داده‌های کاربری اراضی شهر اهواز سال (۱۳۹۳) جهت توسعه درونی و محدود کردن پراکنده‌رویی در شهر اهواز گردید.

محدوده مورد مطالعه

کلان‌شهر اهواز در موقعیت جغرافیایی ۳۱ درجه و ۱۳ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۳ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۴۷ دقیقه طول شرقی واقع شده است (معروف نژاد، ۱۳۹۰: ۶۹). این کلان‌شهر مرکز استان خوزستان

می‌باشد که ارتفاع آن از سطح دریا ۱۸ متر است (شهرداری شهر اهواز، ۱۳۹۱: ۹). این کلان‌شهر به‌وسیله رودخانه کارون به دو قسمت شرقی و غربی تقسیم می‌شود. جمعیت کلان‌شهر اهواز در اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۳۵) برابر ۱۲۰۰۹۸ نفر و در آخرین سرشماری یعنی (۱۳۹۰) برابر با ۱۱۱۲۰۲۱ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰).

تصویر ۱- موقعیت شهر اهواز

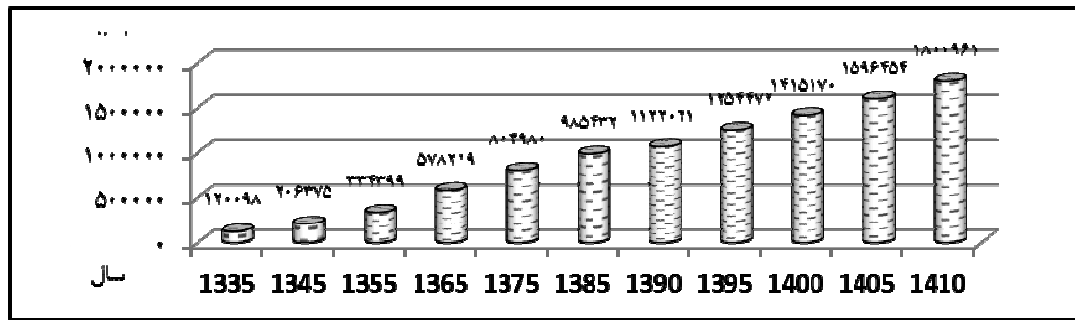
یافته‌ها

سنجش پراکنده رویی شهری: همان‌طور که در جدول شماره ۱، مشخص شده است جمعیت کلان‌شهر اهواز در سال ۱۳۳۵، ۱۲۰۰۹۸ نفر بوده است که این جمعیت در آخرین سرشماری یعنی سال ۱۳۹۰ به بیش از یک میلیون نفر یعنی به ۱۱۲۲۰۲۱ رسید (بدون احتساب منطقه ۵، ۱۰۶۴۱۷۷ نفر) و پیش‌بینی می‌شود جمعیت این کلان‌شهر در سال ۱۴۱۰ به ۱۸۰۰۹۶۱ برسد. نرخ رشد جمعیت و همچنین میزان مهاجرت در سرشماری‌های مختلف نوسان‌های زیادی داشته به‌گونه‌ای که در دوره سرشماری ۱۳۵۵ بیشترین میزان نرخ رشد جمعیت و مهاجرت رخ داده است که میزان آن‌ها به ترتیب ۶.۲ و ۳۰.۹ درصد و کمترین نرخ رشد جمعیت مربوط به سال ۱۳۹۰ با میزان ۱.۵۵ درصد بوده است. روند رشد جمعیت و مهاجرت در جدول شماره ۱ و نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱- روند تغییرات جمعیت شهر اهواز در دوره سرشماری (۹۰-۱۳۳۵) و برآورد آن تا سال ۱۴۱۰

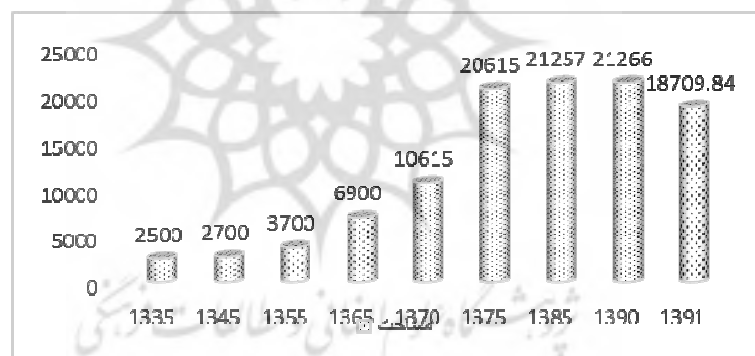
سال	جمعیت*	متوسط رشد سالانه	افزایش نسبی جمعیت (درصد)	میزان مهاجران (درصد)
۱۳۳۵	۱۲۰۰۹۸	-	-	۲۷.۳
۱۳۴۵	۲۰۶۳۷۵	۵.۷	۷۲	۲۹.۳
۱۳۵۵	۳۳۴۳۹۹	۶.۲	۶۲	۳۰.۹
۱۳۶۵	۵۷۸۲۱۹	۵.۶	۷۳	۰.۱۵
۱۳۷۰	۷۲۴۶۵۳	۵.۶	۲۵	-
۱۳۷۵	۸۰۴۹۸۰	۳.۳	۱۱	۰.۸
۱۳۸۵	۹۸۵۴۳۲	۴.۳	۲۵	۰.۰۳
۱۳۹۰	۱۱۱۲۲۰۲۱	۱.۵۵	۸	-
۱۳۹۵	۱۲۵۴۴۷۲	۳.۳۴	-	-
۱۴۰۰	۱۴۱۵۱۷۰	۲.۴۴	-	-
۱۴۰۵	۱۵۹۶۴۵۴	۲.۴۴	-	-
۱۴۱۰	۱۸۰۰۹۶۱	۲.۴۴	-	-

مأخذ: (شهرداری شهر اهواز، ۱۳۹۱: ۲۵) و (محمدی ده چشمه، ۱۳۹۱)

تصویر ۲- روند تغییرات جمعیت شهر اهواز در دوره سرشماری (۱۳۳۵-۹۰) و برآورد آن تا سال ۱۴۱

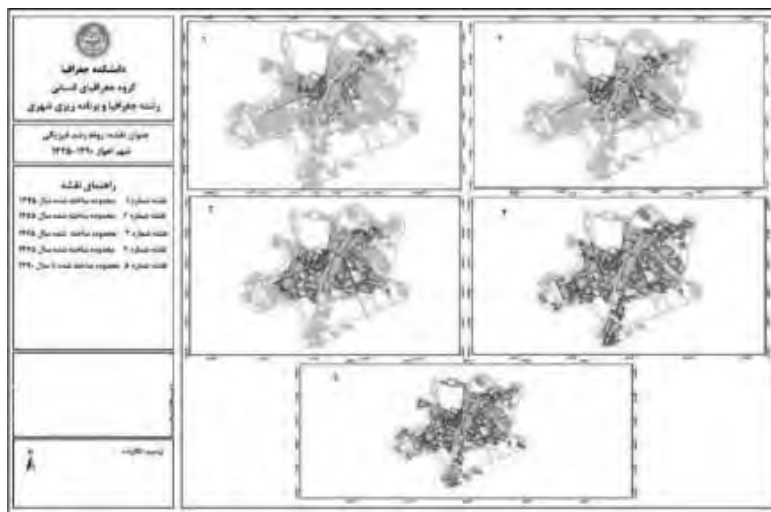
از نظر مقطع زمانی، هسته اولیه شهر اهواز تا قبل از سال ۱۳۳۵ شامل خرم کوشک، اهواز قدیم، منطقه مرکزی (شامل محلات خزعلیه، خیابان‌های امام و طالقانی کنونی، نادری، باغ شیخ و باغ معین) بوده است (نادری و همکاران، ۱۳۹۱). تغییرات وسعت شهر اهواز را این‌طور می‌توان بیان کرد که شهر اهواز در سال ۱۳۳۵، یک دهه قبل از تهیه اولین طرح جامع ۲۵۰۰ هکتار وسعت داشت و در سال ۱۳۴۵، ۲۰۰ هکتار به محدوده شهر افزوده شد در سال ۱۳۵۵ وسعت شهر به ۳۷۰۰ هکتار رسید بعد از یک دهه و در بحبوحه دفاع مقدس وسعت شهر به ۶۹۰۰ هکتار رسید در سال ۱۳۷۰ وسعت شهر در افق طرح جامع (۱۳۴۷)، ۱۰۶۱۵ هکتار رسید. در سال ۱۳۷۵، با تغییر محدوده طرح جامع وسعت شهر به ۲۰۶۱۵ هکتار تغییر کرد و طبق داده‌های سالنامه‌های آماری هر وسعت شهر در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ به ترتیب ۲۱۲۵۷ و ۲۱۲۶۶ هکتار بوده و در سال ۱۳۹۱ با توجه به جدا کردن منطقه ۵ از محدوده شهر وسعت شهر به ۱۸۷۰۹٫۸۷ هکتار کاهش پیدا کرد. تصویر ۳ تغییرات مساحت را طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۱ نشان می‌دهد. همچنین تصویر ۴ روند رشد فیزیکی شهر اهواز طی دهه‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۰ و نقشه شماره ۳ محدوده منطقه ۵ که از شهر اهواز جدا گردید را نمایش می‌دهند.

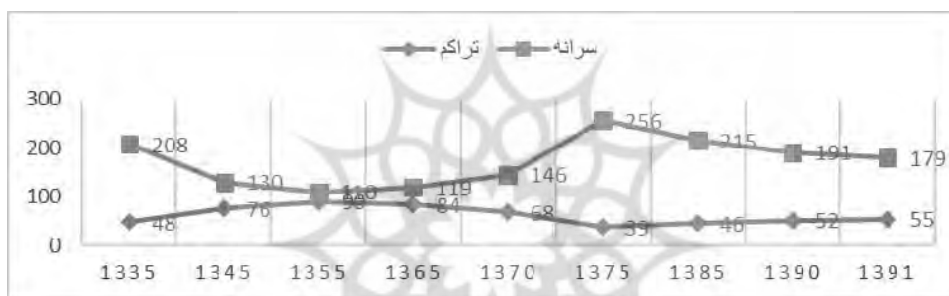
تصویر ۳- روند تغییرات مساحت در شهر اهواز طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۱ (شریفی، ۱۳۸۵: ۱۰۱)

و (آمارنامه‌های شهرداری شهر اهواز، ۱۳۹۰-۹۱)

تغییرات سرانه و تراکم: به تبع تغییرات مساحت و جمعیت ویژگی‌های مانند تراکم و سرانه در شهر دچار تغییرات شده است. تغییرات تراکم در شهر اهواز از ۴۸ نفر در هکتار در سال ۱۳۳۵ تا ۵۵ نفر در هکتار در سال ۱۳۹۱ در نوسان بوده است. در طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۱ بالاترین حد سرانه مربوط به سال ۱۳۷۵ با ۲۵۶ مترمربع بوده و کمترین سرانه در سال ۱۳۵۵، ۱۱۰ مترمربع بوده است. روند تغییرات تراکم و سرانه بیان‌کننده این نکته است که شهر اهواز در مجموع یک شهر با تراکم پایین است و حتی از حد متوسط استاندارد تراکم کمتر است و همچنین در مقایسه با شهرهای بزرگ شهر تراکم پایینی دارد. از مهم‌ترین دلایل تراکم پایین شهر گسترش افقی شهر و ساخت‌وساز شهر در ساختمان‌های یک طبقه (شهر قدکوتاه) است. تصویر ۵ روند این تغییرات را بازگو می‌کند.

تصویر ۴- روند رشد فیزیکی شهر اهواز ۱۳۳۵-۱۳۹۰

تصویر ۵- روند تغییرات سرانه و تراکم در اهواز (۱۳۳۵-۱۳۹۰)

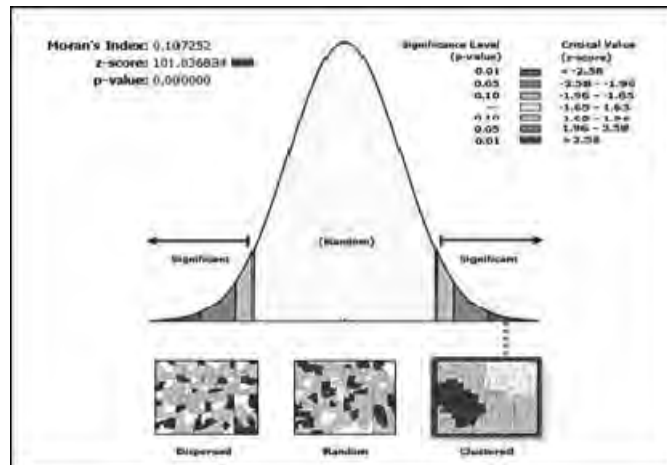
همچنین از روش‌های آمار فضایی به منظور تحلیل شکل شهر در این پژوهش استفاده گردید. تحلیل‌های آمار فضایی در GIS از جمله روش‌های توسعه‌یافته در دهه‌های اخیر هستند که با توجه به دخیل کردن عامل فضا در محاسبات آماری، توانایی بالایی در ارائه الگوهای فضایی رشد و توسعه دارند.

شاخص موران I (خودهمبستگی فضایی): اگر مقدار شاخص موران نزدیک به عدد مثبت یک (+1) باشد داده‌ها دارای خودهمبستگی فضایی و دارای الگوی خوشه‌ای بوده و اگر مقدار شاخص موران نزدیک به عدد منفی یک (-1) باشد، آنگاه داده‌ها از هم گسسته و توزیع یافته می‌باشند. با توجه به تصویر ۶ می‌توان بیان کرد، شاخص موران 0.107252 می‌باشد. نزدیک به یک است می‌توان گفت که داده‌ها دارای خودهمبستگی فضایی و الگوی خوشه‌بندی می‌باشند مقدار بالای Z (101.036834) و پایین بودن $p\text{-value}=(0.000000)$ نشان از تائید الگوی خوشه‌بندی جمعیت است. اگر جمعیت به صورت نرمال در فضا پخش شده باشد، شاخص مورد انتظار باید مقدار منفی -0.000106 باشد.

جدول ۲- نتایج تحلیل آماره موران در پراکنش جمعیت شهر اهواز

۰.۱۰۷۲۵۲	شاخص موران
-۰.۰۰۰۱۰۶	شاخص مورد انتظار
۰.۰۰۰۰۰۱	واریانس
۱۰۱.۰۳۶۸۳۴	امتیاز استاندارد شده (Z)
۰.۰۰۰۰۰۰	p-value

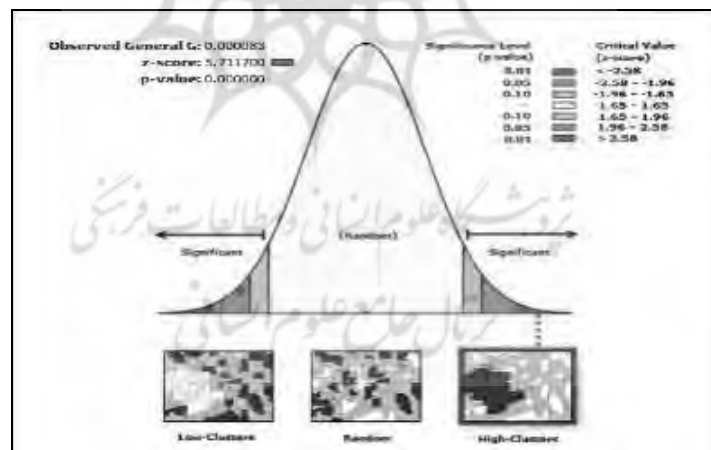

تصویر ۶- نمایش گرافیکی الگوی پراکنش جمعیت در شهر اهواز با استفاده از مدل موران

تحلیل خوشه‌بندی زیاد/کم به اندازه گیری میزان تراکم و خوشه‌بندی مقادیر زیاد و یا کم متغیر در محدوده مورد مطالعه می‌پردازد.

توجه به تصویر ۷ و جدول ۳ ملاحظه می‌گردد که مقدار Z برابر با ۵.۷۱۱۷۰۰ است و با توجه به مقدار $p = 0.000000$ نتیجه می‌گیریم که داده‌ها خوشه‌بندی شده‌اند. با توجه به مثبت بودن مقدار Z می‌توان گفت که این خوشه‌بندی در مقادیر با تراکم بالای جمعیت وجود دارد. به بیانی دیگر یعنی بیشتر بخش‌های شهر که دارای تراکم بالای جمعیتی هستند در کنار هم قرار گرفته‌اند. همچنین اگر قرار بود جمعیت به صورت نرمال در محدوده توزیع شود باید مقدار G مورد انتظار ۰.۰۰۰۰۷۷۰ باشد.

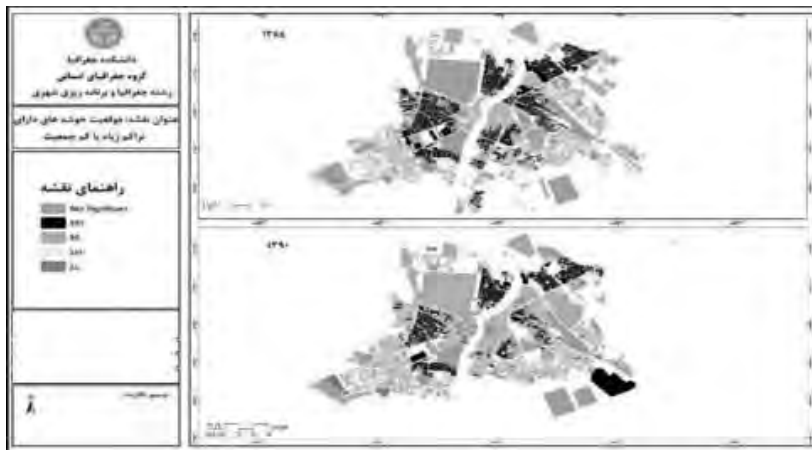

تصویر ۷- نمایش گرافیکی الگوی پراکنش جمعیت با استفاده از G عمومی

جدول ۳- نتایج تحلیل G عمومی در بررسی پراکنش جمعیت

شاخص G مشاهده شده	۰.۰۰۰۰۸۳
شاخص G مورد انتظار	۰.۰۰۰۰۷۷
واریانس	۰.۰۰۰۰۰۰
امتیاز استاندارد شده (Z)	۵.۷۱۱۷۰۰
p-value	۰.۰۰۰۰۰۰

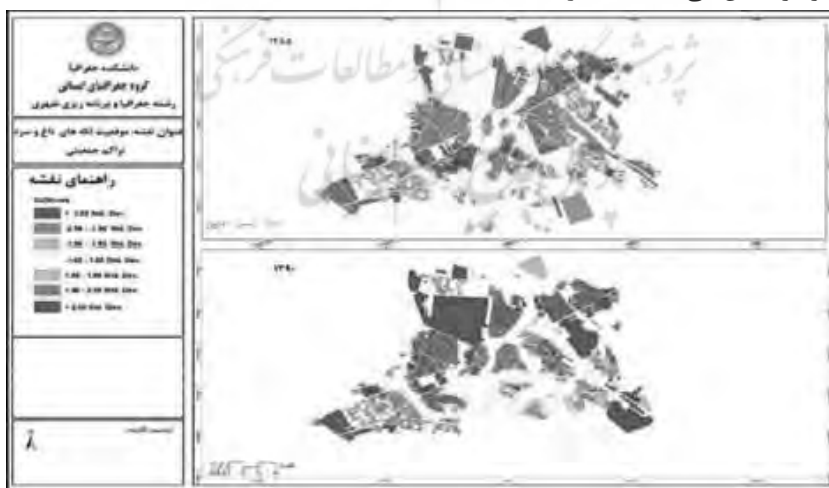
موران محلی: تحلیل خوشه و ناخوشه که به شاخص انسلین محلی موران نیز شناخته می‌شود، از ابزارهای مفید برای نمایش توزیع آماری پدیده‌ها در فضا می‌باشد. این ابزار نشان می‌دهد که در کجاها مقادیر زیاد و یا کم این پدیده‌ها در فضا به‌طور خوشه‌ای توزیع شده‌اند (عسگری، ۱۳۹۰: ۷۴).

تصویر ۸- موقعیت خوشه‌ها و ناخوشه‌های تراکم جمعیت در شهر اهواز

در تحلیل نتایج موران محلی که با استفاده از بلوک آماری سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ انجام شد می‌توان گفت توزیع جمعیت به‌صورت خوشه‌بندی نمایش داده شده است در این خروجی خوشه‌های با تراکم بالای جمعیت (HH) خوشه‌های با تراکم پایین جمعیت (LL) ناخوشه‌های با تراکم بالا که توسط بخش‌های با تراکم پایین محاصره شده‌اند (HL) و بخش‌هایی با تراکم پایین که توسط بخش‌های با تراکم بالا در بر گرفته شده‌اند.

تحلیل لکه‌های داغ: تحلیل لکه‌های داغ جهت بررسی خوشه‌بندی داده‌ها به کار می‌رود اینکه داده‌های با مقادیر زیاد و یا کم چگونه خوشه‌بندی شده‌اند. آماره G_i^* با توجه امتیاز Z تحلیل می‌شود برای امتیاز Z مثبت و معنادار از نظر آماری، هرچه امتیاز Z بزرگ‌تر باشد، مقادیر بالا به میزان زیادی خوشه‌بندی شده و لکه داغ تشکیل می‌دهند. برای امتیاز Z منفی و معنادار از نظر آماری، هرچه امتیاز Z کوچک‌تر باشد به معنای خوشه‌بندی شدیدتر مقادیر پایین خواهد بود و این‌ها در حقیقت لکه‌های سرد را نشان می‌دهند (عسگری، ۱۳۹۰: ۸۱).

تصویر ۹- موقعیت لکه‌های داغ و سرد تراکم جمعیت شهر اهواز با استفاده از روش Hot Spot Analysis

در تصویر ۹ لکه‌های آبی‌رنگ (لکه‌های سرد) محدوده‌ای است که در آن جمعیت در شهر اهواز دارای تراکم پایین و لکه‌های قرمز رنگ (لکه‌های داغ) محدوده‌هایی هستند که در آن‌ها جمعیت در شهر اهواز دارای تراکم بالا می‌باشند. در توزیع

جمعیت در شهر اهواز می‌توان گفت که در جمعیت در بخش‌های میانی دارای تراکم بالا می‌باشد و در قسمت‌های مرکزی شهر که شامل بازار و محل ادارات و سازمان‌ها می‌باشد و همچنین بخش‌های جنوب غربی، جنوب شرقی و شمال شرقی دارای تراکم پایین جمعیت می‌باشند.

با توجه به اینکه بخش اول این پژوهش بررسی توسعه فضایی و کالبدی و پراکنده‌رویی شهر اهواز است. در جمع‌بندی از این بخش باید گفت که شهر اهواز در دوره‌های اخیر (۱۳۹۰-۱۳۳۵) رشد فضایی و جمعیتی زیادی داشته است طبق بررسی‌های انجام‌گرفته شد شهر اهواز در سال ۱۳۳۵ مساحتی ۲۵۰۰ هکتاری داشته است و در سال ۱۳۹۰ (قبل از جدا شدن منطقه ۵ از شهر) به ۲۲۰۰۰ هکتار رسید و در سال ۱۳۹۱ با توجه به جدا کردن منطقه ۵ از محدوده شهر وسعت شهر به ۱۸۷۰۹۸۷ هکتار کاهش پیدا کرد. تغییرات تراکم در شهر اهواز از ۴۸ نفر در هکتار در سال ۱۳۳۵ تا ۵۵ نفر در هکتار در سال ۱۳۹۱ در نوسان بوده است. نتیجه مدل‌های آمار فضایی (موران I، خوشه‌بندی زیاد/کم (G عمومی)، موران محلی و تحلیل لکه‌های داغ) توزیع خوشه‌ای جمعیت را در شهر نمایش می‌دهد و این نکته را گوشزد می‌کند که جهت جلوگیری از ادامه این روند باید راهبردهای مانند توسعه درون‌زا، شهر فشرده در جهت کاهش جنبه‌های منفی پراکنده‌رویی در دستور کار سازمان‌ها و مراکز مدیریتی ذیربط قرار داد.

تحلیل وضعیت ظرفیت‌های درون‌زای شهر: در توسعه درون‌زای شهر، بیشترین توجه معطوف به استفاده کارآمدتر از زمین‌هایی است که قبلاً تحت پوشش توسعه شهری درآمده و داخل در محدوده شهری هستند. در این رویکرد بخش اعظم رشد آینده جمعیت و نیاز به توسعه شهر را می‌توان در داخل خود محدوده شهر و از طریق پر کردن بافت‌های خالی موجود در شهر، افزایش متعادل تراکم، نوسازی و بازسازی مناطق متروکه و فرسوده و احیا و تغییر کاربری بناهای قدیمی برآورده ساخت؛ بنابراین می‌توان گفت حوزه‌های عمل توسعه درون‌زا در رابطه با توسعه کالبدی شهر در دو سه حوزه اصلی و نه حوزه فرعی قابل‌بررسی است. حوزه‌های اصلی توسعه درون‌زا شامل بهسازی و نوسازی بافت‌های مسئله‌دار شهری، اراضی خالی و توسعه‌نیافته و استفاده مجدد از بافت‌های ناکارآمد شهری (کاربری‌های فرا شهری) می‌باشد. در این پژوهش با استفاده از این تقسیم‌بندی مبادرت به شناسایی این بافت‌ها و اراضی در محدوده شهر اهواز شد.

تصویر ۱۰- حوزه‌های عمل توسعه درون‌زا در شهر

بهسازی و نوسازی بافت‌های مسئله‌دار شهری

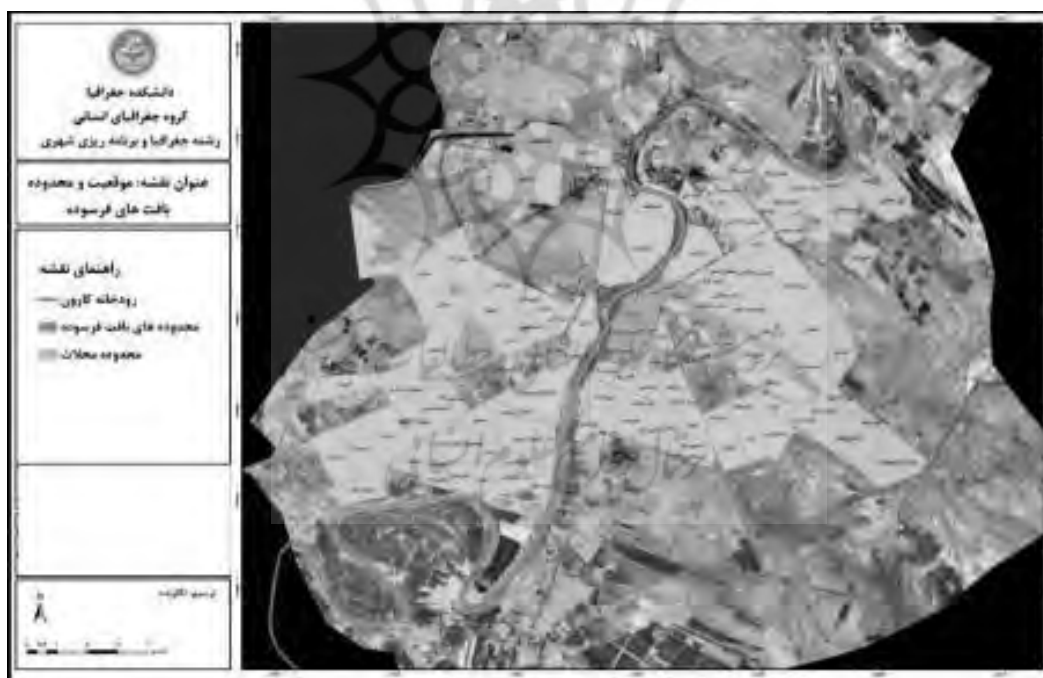
بافت‌های فرسوده: در شهر اهواز طبق مطالعات طرح بافت فرسوده در محدوده فعلی شهر ۱۱ محدوده بافت فرسوده شناسایی شده است که در جدول ۴ نام و مساحت آن‌ها ذکر شده است:

جدول ۴- نام و مساحت محدوده‌های بافت فرسوده شهر اهواز

ردیف	نام	مساحت (هکتار)
۱	زرگان	۳۳/۳۴
۲	زویه	۲۳/۱۸
۳	منبع آب و حصیرآباد	۱۷۱/۷۲
۴	آسیاباد	۵۱/۴
۵	عامری و خزعلیه	۵۵/۹۲
۶	مرکز شهر و یوسفی	۳۵۲/۴
۷	کوی علوی (شلنگ‌آباد)	۱۶۵/۵۴
۸	کوی صیاحی	۱۹/۲۱
۹	عین دو	۵۹/۳۸
۱۰	ملاشیه	۱۰۱/۰۵
۱۱	نهیض آباد	۶۸/۸۲

مأخذ: (مهندسین مشاور فجر و توسعه، ۱۳۹۱: ۱۱۶)

طبق جدول بالا، منبع آب و حصیرآباد با ۳۵۲.۴ هکتار بیشترین مساحت و کوی صیاحی با ۱۹.۲۱ هکتار کمترین مساحت را داراست. ناگفته نماند که تعدادی از محدوده‌های بافت فرسوده جزو اراضی و بافت‌های حاشیه‌نشین و روستاهای ادغام‌شده در محدوده خدماتی شهر می‌باشند. موقعیت و محدوده بافت‌های فرسوده شهر اهواز در تصویر ۱۱ ارائه شده است. با توجه به نقشه می‌توان گفت بیشترین محدوده‌های بافت فرسوده در محدوده منطقه یک و هفت شهری قرار دارند.

تصویر ۱۱- موقعیت و محدوده بافت‌های فرسوده شهر اهواز

بافت‌های حاشیه‌نشین: شهر اهواز به علت مرکزیت استانی، وجود صنایع و جنگ تحمیلی و محرومیت شهرهای اطراف و... در دهه‌های قبل جاذب مهاجران زیادی بوده که اکثر این مهاجران قشر فقیر بودند به علت عدم صحیح مدیریت شهری عدم اجرای قوانین این مهاجران در سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه شهر ساکن شدند. در این پژوهش مجال آن بحث نیست و ارجاع داده می‌شود به سایر پژوهش‌های مرتبط با سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر اهواز انجام گرفته است.

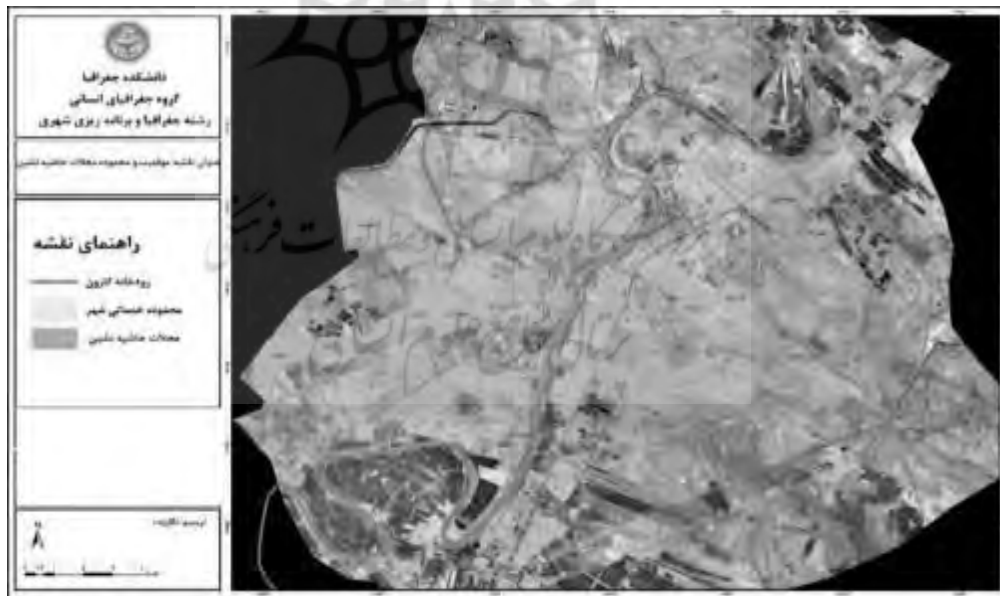
در طرح شناسایی محلات شهر اهواز، محلات مندرج در جدول ۵ به‌عنوان محلات حاشیه‌نشین شناسایی شدند. بیشترین محدوده‌های حاشیه‌نشین در منطقه ۶ قرار دارند. مبدأ ساکنان این محلات شهرهای غرب و جنوب غرب شهر اهواز بوده‌اند.

جدول ۵- محلات حاشیه‌نشین شهر اهواز سال ۱۳۹۲

نام	مساحت (هکتار)	جمعیت	نوع	تراکم	منطقه
گلدشت	۲۷۳.۷۸۹	۲۱۹۵	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۸	۶
گلبهار	۱۵۹.۸۶۲	۲۲۳۵	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۱۴	۶
سیاحی	۲۲۳.۹۷۱۷	۵۲۸۶	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۲۳.۶	۶
شلنگ‌آباد	۲۱۰.۶۶۳	۵۳۰۸۸	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۲۵۲	۶
عین دو	۳۳۰.۸۱۵		جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)		۶
ملاشیه	۲۲۵.۹		جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)		۶
زویه ملی راه	۳۹.۷۷۴	۱۷۷۰	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۴۴.۵	۳
علی‌آباد	۸۵.۶۷۷	۲۹۳۶	اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۳۴.۲	۳
زویه کوروش	۱۴۳.۶۵۱	۷۲۸۲	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۵۰.۷	۳
زرگان	۴۵.۵۸۵		جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)		۳
چنیه‌علیا	۵۳.۹۳۳	۱۶۴۴	اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۳۰.۵	۴
منبع آب	۱۰۹.۶۴۲	۲۷۳۳۹	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۲۴۹.۳	۷
آل صافی	۹۴.۴۶۷	۳۱۴۲	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۳۳.۳	۷
کوی آل طاهر	۵۳.۲۷۹	۱۹۶۳	جمعیتی- اجتماعی- اقتصادی (حاشیه‌نشین)	۳۶.۸	۸

مأخذ: (معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهرداری اهواز، ۱۳۹۲: ۱۴)

مساحت محلات حاشیه‌نشین شهر اهواز ۲۰۵۱.۰۰۸۷ هکتار می‌باشد و جمعیت محلات بدون احتساب محلات ملاشیه، زرگان و عین دو ۱۰۸۸۸۰ نفر می‌باشد. تصویر ۱۲ محدوده محلات حاشیه‌نشین را نشان می‌دهد.

تصویر ۱۲- موقعیت و محدوده محلات حاشیه‌نشین شهر اهواز

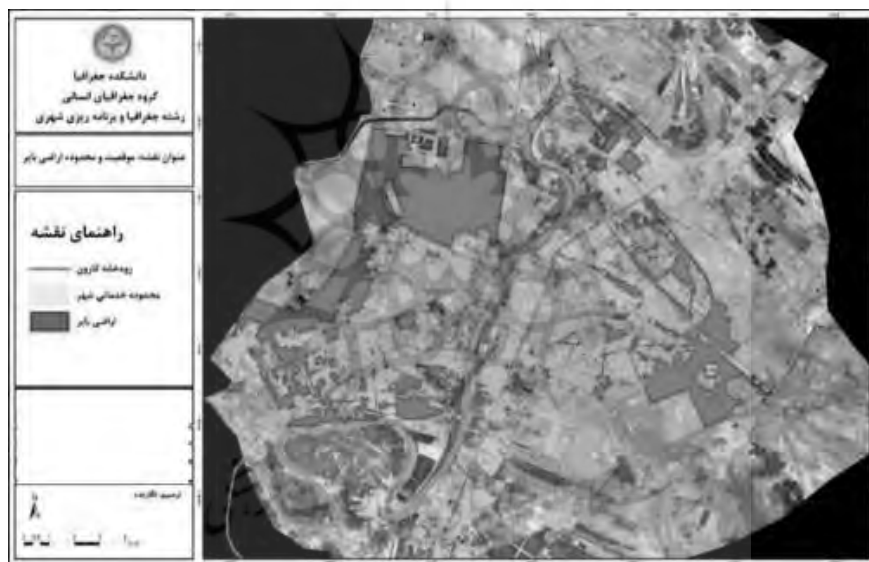
اراضی بایر

با بررسی کاربری اراضی در شهر اهواز مشخص شده که اراضی بایر بیشترین سهم در حوزه‌های مربوط به توسعه درون‌زای شهر دارند. به علت پراکندگی و رشد شهر و عدم مدیریت صحیح، اراضی زیادی در شهر به‌صورت توسعه‌نیافته و بدون ساخت‌وساز نمایان است که تحت عنوان اراضی بایر می‌توان از اولویت‌های مهم در توسعه درون‌زای شهر در نظر گرفت. در

شهر اهواز بیشترین مساحت مربوط به منطقه ۲ شهری (مقدار زیادی از این اراضی بایر منطقه ۲ در محدوده پادگان لشکر ۹۲ زرهی قرار دارد با توافق بین شهرداری و ارگان‌های نظامی قرار شد که پادگان به بیرون از شهر انتقال پیدا کند و این اراضی بایر در جهت توسعه شهری قرار گیرند) و کمترین مقدار اراضی بایر در منطقه یک قرار دارند. مقدار و موقعیت اراضی بایر رامی توان در جدول ۶ و تصویر ۱۳ ملاحظه کرد.

جدول ۶- مساحت و تعداد قطعات اراضی بایر در شهر اهواز

بایر	مساحت (مترمربع)	اعداد	درصد
۱	۸۰.۷۰۸۸	۴۱۵	۰.۰۰۳۳
۲	۱۷۲۰.۹۸۷۴۱	۲۷۳	۲۹.۸
۳	۷۸۹.۰۰۸۲۱۸۹	۴۰۳	۱۳.۶
۴	۹۵۸.۳۰۵۲۰۰۷	۸۰۸	۱۶.۵
۶	۱۱۶۵.۲۵۹۲۳۶	۳۵۹	۲۰.۱
۷	۱۳۸.۴۴۶۵۳۲	۳۶۲	۲.۳
۸	۹۲۰.۳۹۱۷۴۴۹	۲۸۶	۱۵.۹
کل	۵۷۷۳.۱۱۳۲۲۱	۳۰۰۶	۱۰۰

تصویر ۱۳- موقعیت و محدوده اراضی بایر در شهر اهواز

علاوه بر بافت‌های حاشیه‌نشین و بافت فرسوده و اراضی بایر در شهر اهواز که شرح داده شد می‌توان از اراضی مخروبه، اراضی نظامی، اراضی صنعتی، زندان‌ها، قبرستان، پایانه و انبار جهت استفاده در توسعه درونی بهره برد. جدول شماره مساحت و درصد و شکل شماره موقعیت این اراضی را در شهر اهواز نشان می‌دهد.

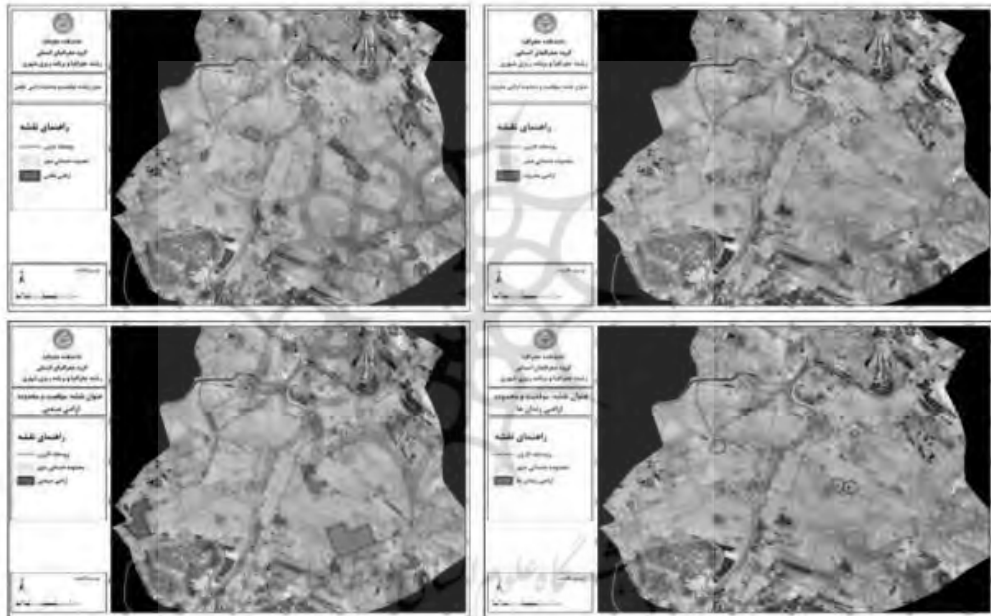
اراضی صنعتی		اراضی زندان‌ها			اراضی نظامی			اراضی مخروبه			
درصد	مساحت	منطقه	درصد	مساحت	منطقه	درصد	مساحت	منطقه	درصد	مساحت	منطقه
۱.۰۱	۱۴۷۸۱۶.۴	۱	۰		۱	۰		۱	۱۱.۸	۸۱۰۹۳.۲۹	۱
۳.۱	۴۵۸۸۶۲.۹	۲	۰		۲	۲۱.۰	۱۱۴۵۴۲۹	۲	۲.۲	۱۵۱۷۶.۱۱	۲
۲.۶	۳۹۳۲۳۴.۱	۳	۰		۳	۱۷.۳	۹۴۴۶۴۳.۸	۳	۱۴.۲	۹۸۰۴۵.۵۸	۳
۱۵.۷	۲۳۰۸۳۵۸	۴	۰		۴	۰.۲۸	۱۵۵۴۷.۲۹	۴	۳۶.۴	۲۴۹۷۸۶.۶	۴
۱۵.۷	۲۳۰۰۶۱۸	۶	۵.۴	۳۹۶۲.۲۸۵	۶	۸.۰۲	۴۳۶۵۳۵.۳	۶	۲۹.۷	۲۰۴۲۱۵.۹	۶
۱۱.۸	۱۷۳۳۹۸۶	۷	۶۴.۴	۴۶۶۲۱.۴۷	۷	۵۳.۲	۲۸۹۶۲۷۴	۷	۴.۶	۳۱۶۱۰.۴۷	۷
۴۹.۸	۷۲۸۹۲۹۸	۸	۳۰.۰	۲۱۷۸۱.۶۲	۸	۰		۸	۰.۸۷	۵۹۹۱.۳۲	۸

کل	۶۸۵۹۱۹.۲	کل	۱۰۰	کل	۵۴۳۸۴۲۹	کل	۱۰۰	کل	۷۳۳۶۵.۳۸	کل	۱۰۰	کل	۱۴۶۳۲۱۶۳	کل	۱۰۰
----	----------	----	-----	----	---------	----	-----	----	----------	----	-----	----	----------	----	-----

جدول ۷- مساحت و درصد بافت‌های مناسب جهت توسعه درون‌زا

اراضی پایانه و انبار			اراضی قبرستان‌ها			اراضی کشاورزی		
منطقه	مساحت	درصد	منطقه	مساحت	درصد	منطقه	مساحت	درصد
۱	۴۵۱۱۷.۱۵	۱.۴	۱		۰	۱	۴۹۴۵۹۶.۱	۸.۱۱۸
۲		۰	۲		۰	۲	۵۵۶۸.۳۸۳	۰.۰۹
۳	۳۲۹۶۳.۲۶	۱.۰	۳	۳۶۷۴۵.۳۹	۶۲.۵	۳	۱۲۰۶۷۰.۸	۱۹.۸
۴	۱۴۶۷۷۰.۶	۴.۸	۴	۲۲۰۳۰.۴۵	۳۷.۴	۴	۴۰۶۲۱۴۴	۶۶.۶
۶	۱۷۱۴۸۲۵	۵۶.۶	۶		۰	۶	۱۹۷۳۱۳.۱	۳.۲
۷	۱۴۸۰۶۱.۶	۴.۸	۷		۰	۷		۰
۸	۷۱۰۱۰۳.۶	۲۳.۴	۸		۰	۸	۱۲۵۷۴۶	۲.۰۶

ادامه جدول ۷- مساحت و درصد بافت‌های مناسب جهت توسعه درون‌زا

پرتال جامع علوم انسانی

۱۳۷۵، با تغییر محدوده طرح جامع وسعت شهر به ۲۰۶۱۵ هکتار تغییر کرد و طبق داده‌های سالنامه‌های آماری هر وسعت شهر در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ به ترتیب ۲۱۲۵۷ و ۲۱۲۶۶ هکتار بوده و در سال ۱۳۹۱ با توجه به جدا کردن منطقه ۵ از محدوده شهر وسعت شهر به ۱۸۷۰۹۸۷ هکتار کاهش پیدا کرد.

تغییرات تراکم در شهر اهواز از ۴۸ نفر در هکتار در سال ۱۳۳۵ تا ۵۵ نفر در هکتار در سال ۱۳۹۱ در نوسان بوده است. در طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۱ بالاترین حد سرانه مربوط به سال ۱۳۷۵ با ۲۵۶ مترمربع بوده و کمترین سرانه در سال ۱۳۵۵، ۱۱۰ مترمربع بوده است.

نتیجه مدل‌های آمار فضایی (موران ا، خوشه‌بندی زیاد/کم (G عمومی)، موران محلی و تحلیل لکه‌های داغ) توزیع خوشه‌ای جمعیت را در شهر نمایش می‌دهد. در مجموع می‌توان گفت شهر اهواز علاوه بر اینکه رشد کالبدی-فضایی وسیعی داشته از نظر توزیع جمعیت و مساحت قسمت‌های ساخته‌شده پراکنده است بنابراین ویژگی پراکنده رویی تأیید می‌شود.

هدف دوم پژوهش این بوده است که بافت‌هایی که مناسب توسعه درون‌زای شهر می‌باشند شناسایی شوند این بافت‌ها شامل بافت فرسوده، بافت مخروبه، بافت حاشیه‌نشین، اراضی بایر و بافت‌های ناکارآمد شهری به ترتیب با مساحت ۱۱۰۱۹۶، ۶۸۵۹۱۹۲، ۲۰۵۱۰۰۸۷ و به تفکیک بافت‌های ناکارآمد شهری (کاربری‌های فرا شهری) شامل اراضی نظامی، زندان‌ها؛ اراضی صنعتی، قبرستان‌ها، اراضی انبارداری و حمل‌ونقل به ترتیب دارای مساحت ۵۴۳۸۴، ۷۰۲۳۶۵۳۸، ۱۴۶۳۲۱۶۳، ۵۸۷۷۵۸۴، ۳۰۲۸۵۸۴، ۱۴۶۳۲۱، ۵۸۷، ۳۰۲۸۵ است که در جدول ۸ مساحت این اراضی ذکر شده است.

جدول ۸- مساحت بافت‌های شناسایی‌شده جهت توسعه درون‌زا در شهر اهواز

مساحت (هکتار)	حوزه‌های فرعی	حوزه‌های اصلی
۱۱۰۱۹۶	فرسوده	بهسازی و نوسازی بافت‌ها
۶۸۵۹۱۹۲	مخروبه	
۲۰۵۱۰۰۸۷	حاشیه‌نشین	
۵۷۷۳۱۱۳۲۲۱	بایر	استفاده از اراضی خالی و توسعه‌نیافته
۵۴۳۸۴۲۹	نظامی	استفاده مجدد از بافت‌های ناکارآمد شهری
۷۰۲۳۶۵۳۸	زندان	
۱۴۶۳۲۱۶۳	صنعتی	
۵۸۷۷۵۸۴	قبرستان	
۳۰۲۸۵۸۴	انبارداری و حمل‌ونقل	
۱۸۷۰۹۸۷		مساحت شهر

این نکته رو در آخر باید اضافه کرد که بحث توسعه درون‌زا در شهر اهواز باید با دیگر راه‌حل‌ها مانند اجرای کمربند سبز، مدیریت رشد، تدوین و اجرای قوانین ساخت‌وسازها در شهر، توزیع عادلانه خدمات و تسهیلات و جلوگیری از مهاجرت و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی (در عمل در شرایط کشور ایران دشوار است) و... همراه باشد.

منابع

- احدنژاد روشنی، م. و حسینی، ا. (۱۳۹۰). ارزیابی و پیش‌بینی تغییرات و پراکنش افقی شهرها با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای چند زمانه و سیستم اطلاعات جغرافیایی، نمونه موردی: شهر تبریز در مقطع زمانی ۱۳۸۹-۱۳۶۳. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۲، ۴، ۲۰-۱.
- ارجمند عباسی، پ. (۱۳۸۷). امکان‌سنجی توسعه درون فضایی در ایران به کمک ابزار GIS، نمونه موردی: ده ونک. طرح نهایی کارشناسی رشته شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- فرمانی، م. و ... (۱۳۸۹). سنجش ظرفیت توسعه فضایی با استفاده از روش کمی-کیفی. تأکید بر

- سلیمانی، م.، تولایی، س.، رنگانه، ا.، و احمدی، م. (۱۳۹۴). بررسی پراکنده رویی و ظرفیت‌های توسعه درونی شهر سقز. فصلنامه علمی- پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۷، ۳، ۱۴۴-۱۲۳.
- شریفی، ع. (۱۳۸۵). عدالت اجتماعی و شهر: تحلیلی بر نابرابری‌های منطقه‌ای شهر اهواز. پایان‌نامه دکتری به راهنمایی دکتر قرخلو، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- شهرداری شهر اهواز. (۱۳۹۰). آمارنامه کلان‌شهر اهواز. انتشارات روابط عمومی و امور بین‌الملل شهرداری اهواز.
- شهرداری شهر اهواز. (۱۳۹۱). آمارنامه کلان‌شهر اهواز. انتشارات روابط عمومی و امور بین‌الملل شهرداری اهواز.
- شیخی، ح.، ذاکر حقیقی، ک.، و منصوری، س. (۱۳۹۲). بررسی پراکنده روی شهر بروجرد و راهکارهای توسعه درونی آن، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۴، ۱۵، ۵۶-۳۷.
- صارمی، ح. (۱۳۹۲). بررسی توسعه آر درون شهر بروجرد، مجله مدیریت شهری، ۳۲، ۳۱۰-۲۹۹.
- صداقت رستمی، ک.، اعتماد، گ.، بیدرام، ر.، و ملاذ، ج. (۱۳۸۹). تدوین شاخص‌های شناسایی بافت‌های ناکارآمد. مجله علمی تخصصی برنامه‌ریزی فضایی، ۱، ۱.
- طبیبیان، م.، و اسدی، ا. (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل عوامل پراکنده رویی در توسعه فضایی مناطق کلان‌شهری. دوفصلنامه دانشگاه هنر، ۱، ۲۳-۵.
- عسگری، ع. (۱۳۹۰). تحلیل‌های آمار فضایی با Arc GIS. انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران، چاپ اول.
- قرخلو، م.، داودی، م.، زندوی، م.، و جرجانی، ح. ع. (۱۳۹۰). مکان‌یابی بهینه توسعه فیزیکی شهر بابلسر برمبنای شاخص‌های طبیعی. جغرافیا و توسعه، ۳۳، ۱۲۲-۹۹.
- قنواتی، ع.، عظیمی، آ.، و فرجی ملائی، ا. (۱۳۹۱). کیفیت محیطی شهر و شکل ناموزون شهری در بابلسر. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۸۱، ۲۱۵-۱۹۳.
- محمدی ده چشمه، م.، و محمدی ده چشمه، م. (۱۳۹۱). تحلیلی جغرافیایی بر نتایج اکولوژیکی ناشی از مهاجرت در شهر اهواز. فصلنامه جمعیت، ۷۹، ۸۲-۶۹.
- مختاری ملک‌آبادی، رضا؛ قاسمی، یاسر. (۱۳۹۱). تحلیل الگوی گسترش شهر به‌شهر بر اساس مدل‌های کمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۳، ۸.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). سالنامه آماری استان خوزستان، بخش اول سرزمین، آب و هوا.
- معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهرداری اهواز (۱۳۹۲). خلاصه گزارش طرح پژوهشی تعیین حدود محلات شهر اهواز.
- معروف نژاد، عباس (۱۳۹۰). تأثیر کاربری‌های شهری در ایجاد جزایر حرارتی، مطالعه موردی: شهر اهواز. فصلنامه

سنجش عملکرد کمیته امداد در فقرزدایی از مناطق روستایی با تأکید بر پارامترهای توسعه (مورد مطالعه: شهرستان شیراز)

علی شکور*، علی شمس‌الدینی**، سید اسماعیل جوادی حقیقی***

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۴/۱۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۵/۶/۱۲

چکیده

حذف فقر و برقراری عدالت اجتماعی در کشور ایران با توجه به دستورات صریح دینی و قانونی در مقایسه با سایر کشورها از اهمیت بیشتری برخوردار است، به نحوی که از سال ۵۷ به این سو نهادهای مدنی - رفاهی فراوانی در راستای ایجاد رفاه و توزیع خدمات عمومی به جامعه تأسیس شده است. یک از مهم‌ترین این نهادها کمیته امداد امام خمینی (ره) می‌باشد که با هدف رفع فقر و محرومیت از چهره‌ی نواحی روستایی کشور برپا گردیده است. تحقیق حاضر با هدف بررسی نقش کمیته امداد در فقرزدایی از مناطق روستایی شهرستان شیراز انجام گرفته است. نمونه‌ای ۳۶۳ نفری از مددجویان تحت پوشش کمیته امداد شیراز، به عنوان نمونه انتخاب گردید، که از طریق پرسشنامه فقرسنجی محقق ساخته بررسی گردیدند. یافته‌ها حاکی از آن است که پاسخگویان از نظر پارامترهای اقتصادی و اجتماعی هنوز خود را فقیر می‌دانند و تنها از نظر پارامتر فرهنگی خود را فقیر ندانسته‌اند. به طوری که بین مؤلفه‌های اقتصادی دریافت مستمری و متوسط درآمد ماهیانه خانوار با کاهش فقر روستائیان مورد بررسی رابطه معنادار وجود داشته و بقیه روابط در شاخص اقتصادی با کاهش فقر رد شد. همچنین در بررسی روابط بین مؤلفه‌های اجتماعی و کاهش فقر، هیچ کدام از مؤلفه‌های اجتماعی با کاهش فقر روستائی ارتباط معناداری نداشتند. در بررسی روابط بین مؤلفه‌های فرهنگی و کاهش فقر، تنها بین آموزش‌های کمیته امداد و کاهش فقر رابطه معناداری برقرار بوده و مؤلفه سطح تحصیلات با کاهش فقر ارتباط معناداری نداشت. می‌توان بیان کرد که کمیته امداد اگرچه تاحدودی توانسته در برخی از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زمینه‌های رشد را در بین روستائیان تحت پوشش فراهم آورد، ولی نتوانسته فقر در بین آنان را به طور محسوسی کاهش داده و یا از بین ببرد.

واژگان کلیدی

روستا، توسعه روستایی، فقرروستایی، کمیته امداد، شهرستان شیراز.

Email: alishakoor52@yahoo.com

Email: ali.shamsoddini@yahoo.com

*دانشیار گروه جغرافیا، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.

** استادیار گروه جغرافیا، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.

*** کارشناس ارشد توسعه روستایی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران